

УДК 811.161.2'282.2(477.43):81.373

Ю. С. Головатюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ АГЕНТІВ МЛИНАРСТВА У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті описано склад, структуру, семантичну організацію, варіативність та просторове розміщення однієї з лексико-семантичних груп млинарства на позначення найменувань ремесла, майстра, найближчого родинного оточення тощо у західноподільських говірках; з'ясовано поширення досліджуваної лексики в інших діалектних регіонах; встановлено особливості словотворення окремих найменувань ремесла.

Ключові слова: західноподільські говірки, лексико-семантична група, лексема, сема, млинарство.

Розвиток млинарського промислу, його давня і стала традиція привели до виникнення окремої професії мельника (мірошника). Варто звернути увагу на те, що цей фах, як зазначає В. Масненко, стає прерогативою чоловіків, на відміну від обслуговування зернотерок та ручних жорен – жіночої домінанції [6, с.174]. Формування млинарської професії збігається з часом появи самого промислу. Так, О. Компан серед трьохсот виробничих та ремісничих професій, які існували в Україні кінця XVII ст. називає «млинарів» та «мірочників» (мірошників) [5, с.174]. Праця на млині отримала й окремий соціальний статус. У народі поважали гончара, теслю, коваля, та чи не найбільше – мірошника (мельника). Наявні джерела

підтверджують спадковість заняття млинарським промыслом, формування династій мельників. Етнічна належність мельників – переважно українська.

Робота в млині вимагала достатніх професійних навичок, знання механіки, розважливого і ретельного виконання своїх обов'язків. Як правило, процес помелу відбувався неквапливо, бо мірошник прискіпливо перевіряв зерно, щоб було чистим. Кожну партію зерна він молів окремо і тільки з нього видавав борошно.

Заробіток мірошника визначався «мірчуком» (залежно від території плата варіювала у межах 10% – 1/8 від зерна, призначеного для помелу).

Дослідження млинарської лексики, яка функціонує в говорах, – актуальне завдання української діалектології, оскільки допомагає створити належну емпіричну базу діалектної лексикографії та лексичної ареалогії, що є важливим для вивчення історії формування лексики української мови.

Першими спробами зібрати млинарську термінологію української народної мови були невелика замітка Я. Миколаєвича [7], написана на матеріалах колишнього Кам'янецького повіту, та коротка етнографічна стаття І. Панькевича [9] за даними Закарпаття. Дослідження терміносистеми млинарства говірок Закарпатської області знаходимо у статті Й. Дзєндзелівського [1].

Зауважимо, що назви на позначення ремесла, майстра, найближчого родинного оточення на матеріалі західноподільських говірок спеціально не вивчалися, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Предметом пропонованої статті є номени агентивів млинарства, зафіксовані в діалектному мовленні мешканців Західного Поділля.

Мета статті – подати лексико-семантичну характеристику назв осіб, які мають відношення до сфери млинарського промыслу на території Західного Поділля, визначити функціональну активність зазначених номенів у досліджуваних говірках, установити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження послуговували польові записи автора в 11-ти населених пунктах Чемеровецького, Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського та Городоцького районів Хмельницької області.

Група агентивів на досліджуваній території представлена незначною кількістю семем: 'працівник / господар млина'; 'син мельника'; 'дружина мельника'; 'людина, яка привозить / приносить молоти в млин'. Для повноти опису до групи внесено семи на означення дії 'бути / перебувати мельником' та явища 'коли до млина наведено багато збіжжя'.

Сема 'працівник / господар млина' в усіх досліджуваних говірках репрезентована однотипно – *мел'ник* (Ан., Гол., Дер., Зар., Коч., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). В окремих досліджуваних говірках мельника жартома називали *Йй'ван б'їлий'циган* (Гол., Рач.), мотивуючи це тим, що *в'їн* [мельник] *вес'час буу'ї му'ц'ї і хо'т'їу ко'гос'обма'нути / мати'вигоду з'по'молу*.

Назва *мел'ник* і паралельно *м'їрошник* з таким же значенням широко відомі в літературній мові [12, IV, с.671, 746; 3, с.367] та українських говорах [10, II, с.416, 432]. У бойківських говірках на означення 'мірошника' знаходимо номен *мел'ничейко* [8, I, с.436], у говірках Закарпаття фіксуємо *мелник* і рідше *мелн'їк, млінар'*. Територіальне поширення слова *млінар'*, на думку Й. Дзєндзелівського, переконливо вказує на те, що це словацизм (словацьке *mlynár* – мельник). Науковець доводить, що у ряді говірок слово *мелник* виявляє асиміляцію **н** до **л**: *меллик* (род. відм. *мел:ика*) і на відміну відлітературної мови звук **л** у цьому слові, як і в деяких інших говірках, диспалаталізував-

ся (пор. укр. *мельник*, рос. *мельник*, білор. *мельнік*), й аналізує слово *мельник* як спільнослов'янське утворення [1, с.74]. Зауважимо, що у літературній мові паралельно до *мельник* фіксуємо і *млинар* з ремаркою *діал.* [12, IV, с.764], у буковинських говірках 'мірошник' *млинар*' [11, с.293].

Інформанти так характеризують нелегку роботу мельника: в'їд сорок ди'їятого року було ш'їс'т' ме'л'нік'їу // було три з'м'їни // два чолов'їки на ден' / з во'с'ми ранку до во'с'ми вечора / по'тому д'ругий в'ечир при'ход'ат засту'пайут два чолов'їки з во'с'ми вечора до во'с'ми ранку / це д'руга з'м'їна // і г'рета з'м'їна(Куп.);даже" ў ни'д'їл'у приходиў / йак було зав'їзно // можи" на Паску і на Р'їздво шо н'е / а то прамо тра'було г'риз'ти // ставаў / ўдосв'їта їшоў і ўночи при'ходиў // і н'їч / і ден' там буў // йа'дужи" л'убиў ту роботу // йа ше би р'їк / а ни"мож" ўже // там ўже і ни"ма чо їти // л'удїї ни"ма(Коч.).Процес помелу в млині вимагав взаємодопоміжної праці. Мельник уважно наглядав за проходженням процесу, решту роботи виконували «завізники» під його контролем:так // кожний с'воєе // йа йому казаў коли вибирати і шо робити і во'ни сам'ї ўс'о робили // виби'рали ў м'їшок // п'їдсу'вали лаўку / к'лали на ней'ї м'їшок / шо би ни р'вало / ч'їпл'али на круч'ки // наби'рали соў'ком(Куп.).

На означення 'дії бути / перебувати мельником' у досліджуваних говірках вживається словосполучення *робити мел'ником* (Ан., Гол., Дер., Зар., Коч., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). У СУМ фіксуємо *мельникувати* 'бути мельником' [12, IV, с.671], у говірках Закарпаття спостерігаємо вживання лексем *мелничити* і зрідка *млинарити*, що походить, очевидно, зі словацької мови (пор. словацьке *mlynarit* – бути мельником) [1, с. 75].

Сему 'дружина мельника' позначають описовими словосполученнями *мел'никова ж'їнка* (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.), *ж'їнка того / шо в млин'ї* (Коч.). В інших говірках зустрічаємо *мел'ничка* [10, II, с.416; 11, с.285]. У закарпатських говірках фіксуємо *мелничка*, *мел.ичка* (як похідні від *мельник*, *мел.ик*) [1, с.75].

Семі 'син мельника' у досліджуваних говірках відповідає словосполучення *мел'ник їусин* (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Коч., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). Натомість у «Словарі ...» Б. Грінченка фіксуємо *мел'ничук* зі значенням 'син мельника, помічник мельника' [10, II, с.416].

Сема 'людина, яка привозить / приносить молоти в млин' репрезентована лексемою *зав'їзник* (здебільшого вживається множинна форма *зав'їзники*) (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). З аналогічним значенням це слово зафіксоване в літературній мові [12, III, с.51] і «Словарі ...» Б. Грінченка [10, II, с.18]. У СУМ *завізник* наведено також із загальним значенням 'людина, яка постійно завозить куди-небудь предмети постачання'. У говірках Закарпаття цьому означенню відповідає лексема *мелничанин* (мн. *мелничане*) [1, с.75].

У млинарській термінології побутує лексема і на позначення дії «коли до млина навезено багато збіжжя». Це поняття передається безособово-предикативним словом *зав'їзно* (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Ліс., Рач., Рих., Сат.), *зав'їзне* (Куп.). Лексема *зав'їзно*, крім описаної реалії, відома в літературній мові зі значенням 'важко, повільно' [12, III, с.51] і досить активно вживається в інших українських говірках [10, II, с.18; 4, с.73; 13, с.118; 1, с.91], походить від кореня *віз* (<вез-, воз-); *завізно* – багато завезено (збіжжя, млива і т. ін.). Наприклад, у говірках Закарпаття паралельно вживаються і лексеми *занусно* (зан'усно), *занус*, що етимологічно пов'язуються з коренем *ніс-* (<нес-, нос-); *занусно*, *занус* – багато занесено (збіжжя до млина). Використання кореня *ніс-* (пор. *носити*, *нести*) в цьому випадку Й. Дзендзелівський пояснює двобічно: по-перше, збіжжя до млина, особливо в гірських місцевостях, носили, як правило, в клунках чи мішках на плечач

(бо його взагалі було мало), і, по-друге, в закарпатських говірках дієслово нести (носити) означає не лише «переміщати» (в руках, у корзині, мішку, на плечах а т. ін.), а й «везти» (тобто нести на возі, велосипеді, автомашині, поїзді тощо [1, с.91].

Факультативно в закарпатських говірках на позначення зазначеної реалії вживаються і номени гл'їтно або глутно ігло'та. Слово гл'їтно означає 'натовп, тиснява, тіснота' [2, I, с.528] і вживається не лише стосовно млина; у такому значенні воно відоме в літературній мові та інших говірках [10, I, с.290; 8, с.174]. Те ж саме можна сказати про похідне гл'їтно, яке властиве не тільки закарпатським діалектам [1, с.91; 10, I, с.290; 4, с.46]. Слова ж за'в'ізно, за'нусно і занус уживаються лише стосовно вказаного стану в млині.

Отже, аналіз зазначеної ЛСГ засвідчує, що зафіксовані у західноподільських говірках лексеми побутують і в інших діалектних ареалах, що підтверджено лексикографічними джерелами, але, зважаючи на занепад ремесла, переходять у пасивний склад лексики.

Список використаних джерел:

1. Дзєндзелівський Й.О. Млинарська лексика українських говірок Закарпатської області / Й.О. Дзєндзелівський // Діалектологічний бюлетень. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Вип. VIII. – С. 72-93.
2. Етимологічний словник : [в 7 т.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Закревська Я. Гуцульські говірки. Короткий словник / Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 388 с.
6. Масненко В. Млинарство, млини, мельники в часопросторі української традиційної етнокультури: перспективи для дослідження / В. Масненко // Український мніологічний журнал. – 2011. – Вип. 1. – С. 14-19.
7. Миколаєвич Я. Народні назви предметів, дотичних млина водяного / Я. Миколаєвич // Зоря. – 1893. – №24. – С. 480-481.
8. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] / М.Й. Онишкевич. – К., 1984. – 439 с.
9. Панькевич І. Водяні млини на Підкарпатській Русі / І. Панькевич // «Підкарпатська Русь». Річник XI. – Ужгород, 1934. – С. 66-70.
10. Словарь української мови : [в 4 т.] / [за ред. Б.Д. Грінченка]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958-1959. – Т. 1-4.
11. Словник буковинських говірок / [за ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
12. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
13. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Список умовних скорочень обстежених населених пунктів Хмельницької області

Крас. – с. Красноставці Чемеровецького р-ну

Коч. – с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну

Зар. – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну

Дер. – с. Держанівка Дунаєвецького р-ну

Ант. – с. Антонівка Дунаєвецького р-ну

Гол. – с. Голозубинці Дунаєвецького р-ну

Рач. – с. Рачинці Дунаєвського р-ну
Ліс. – с. Лісківці Кам'янець-Подільського р-ну
Рих. – с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну
Куп. – с. Купин Городоцького р-ну
Сат. – смт. Сатанів Городоцького р-ну

The development of grinding trade, its ancient and constant tradition caused the appearance of separate profession – miller. It is worth to mention that this specialty, according to researchers' testifies was the men's prerogative.

Studying of the grinding vocabulary, which functions in dialects – is a topical task of Ukrainian dialectology, as it helps to create a specific empiric base of dialectal lexicography and lexical arealogy, and that is important for studying the history of Ukrainian language vocabulary formation.

In the article the structure, semantic organization, variability and space location of one of lexical-semantic group of grinding for denotation of trade, master, the closest family surrounding etc. denominations in Western-Podillian dialects; it is specified that expansion of the researched vocabulary in other dialect regions; the peculiarities of word formation of separate trade denominations are proved.

Denomination of trade, master, the closest family surrounding grinding vocabulary on the material of Western-Podillian dialects were not specially studied and that caused the topicality of our research.

Key words: Western-Podillian dialects, lexical-semantic group, lexical unit, seme, grinding.

Отримано: 09.11.2015 р.